

Birodalmi határok Hórusz és Széth hűs vizeinél az óegyiptomi 18. dinasztia királyi ideológiájában

Simon Rita

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Budapest – Történelemtudományi Doktori Iskola,
Egyiptológia Doktori Program, PhD hallgató*

A jelen tanulmány a *Víz a világ vallásaiban* 2022. november 24-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Vallástörténeti Workshopja és a Lendület Újasszír és Újbabiloni Pecséthengerek és Istenvilág Kutatócsoport közös rendezésében megtartott konferencián elhangzott hasonló című előadásom írásban publikált változata¹. A konferencia felhívásának olvasásakor a későkori (Kr.e. 722—332)² úgynevezett *Yale kozmosztérkép* töredékének tanulmányozásával foglalkoztam, amelyen az egyiptomiak által ismert világ (kozmosz) külső peremén elhelyezkedő úgynevezett *Hórusz hűs vizének* megjelenítése keltette fel érdeklődésemet. A következőkben ennek elemzésével foglalkozom: sajátos elhelyezkedésével az egyiptomi birodalmi határ északi pereménél, a déli határ külső szélén lokalizálható *Széth hűs vizével* történő párba helyezésével, a két isten *hűs vizeinek* jellegével és előfordulásukkal a 18. dinasztia királyi felirataiban, valamint a korabeli királyi ideológiában betöltött jelentőségükkel.

Hórusz és Széth hűs vizei az egyiptomi 18. dinasztia királyi felirataiban

A legkorábbi egyiptomi „világtérképen”, a *Yale kozmosztérkép* töredékén az egyiptomi világ északnyugati negyede látható (1. ábra)³. A térkép az egyiptomi világnézet szokásos déli-északi fejjel lefelé történő orientációjához igazodik, három egymást körülvevő körből álló szférikus módon. A legbelső körben vízjelek és szárnyak töredékei láthatók, amelyek valószínűleg a kicsit későbbi (Kr.e. 380—300)⁴, de szintén a későkorból származó, *Weresnefer* (*Wrš—nfr*) szarkofágján található, teljes épségében megmaradt egyiptomi kozmosztérképhez hasonlóan alvilági szférákat ábrázolhattak (2. ábra). Mindkét kozmosztérképen a középső szféra az egyiptomi *nomoszokat*⁵, azaz magát Egyiptom földjét, jelenítette meg. A *Yale töredéken* összesen hat északnyugat deltavidéki alsó-egyiptomi *nomosz* felsorolása vehető ki, valamint az ezektől délebbre eső három legészakibb felső-egyiptomi *nomosz* neve is azonosítható még. A legkülső szférában az idegen országok reprezentációja látható egymás alatti sorokban (Clere 1958: 40), valamint felettük négyszögletes *hwt* hieroglifába vésve *Hának* (*H3*), a Nyugati-sivatag istenének a képmása vehető ki (Zago 2021: 519-520). A középső és a legkülső szférát vízcspepperszerű képződményekben végződő vízer ábrázolásokhoz hasonlító folyamatos vonalak kötötték

¹ <https://www.btk.elte.hu/content/a-viz-a-vilag-vallasaiban.e.5768> (Letöltés dátuma 2023.04.01.)

² A tanulmányban minden relatív évszám Hornung (et al.) 2006: 490-495 alapján kerül feltüntetésre.

³ A tanulmányban szereplő fotók egy része – a források feltüntetésével – a bibliográfiában is megadott idegen nyelvű publikációkból származik. Másik részük idegen nyelvű egyiptológiai szakweboldalakról származik, amelyek pontos forrása és szerzői jogainak tulajdonosai minden egyes esetben feltüntetésre kerültek a fotók alatt.

⁴ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/549534> (Letöltés dátuma 2023.04.01.)

⁵ A *nomosz* óegyiptomi közigazgatási egység. Az egyesített országot összesen 42 *nomoszra* osztották, ebből 22 Felső-, 20 pedig Alsó-Egyiptomban volt.

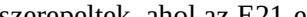
II. Thotmesz (Kr.e. 1482—1480) és III. Thotmesz (Kr.e. 1479—1425) fáraók maguk is készítették az *Ineni* felirathoz hasonló megfogalmazású birodalmi határokat jelölő királyi szövegeket (URK IV/1, 138: 7-8 és Lepsius III/5, 60). Viszont III. Thotmesz a núbiai *buheni* erődben hátrahagyott felirata már

III. Amenhotep (Kr.e. 1390—1353) uralkodásának idején készült *Konosso Sztélén* is szerepel a *Hórusz hűs vize* megnevezés az északi birodalmi határra vonatkozóan, de nem került párba állításra *Széth hűs vizével* (Lepsius III/5, 82a)⁹. A fáraó a núbiai *Szolebben* készíttetett templomából származó kosfejű szfinxen körbefutó bandázsfelirat viszont szövegezésében hasonló III. Thotmesz *buheni* határjelölő feliratához. A *szolebi* szfinxen levő királyi felirat szerint III. Amenhotep

(*ir.n.f m mnw.f n it.f Imn nb nswt— t3wy wd n.f knt nht r h3s.wt nb.t rdi iti.f kbh Hr r— mn kbh Sth šn ny.wt dww rf.t w3d— wr r rd.w ntr pn nfr*) „...megalkotta emlékművét apjának, Amonnak, a Két Föld trónjainak urának, aki megparancsolta neki a bátor győzelmet minden idegen országok ellen, és megadta számára Hórusz hűs vizének az elfoglalását egészen Széth hűs vizéig, amit hegyek gyűrűje vesz körbe és a tenger, ennek a gyönyörűséges istennek a lábánál...” (Lepsius III/5,

⁹ A sztélén az északi határ kivételével a birodalom határait – ahogyan a *Núbia* felőli déli határt is – a *négy oszloppal* jelölték (*shnt wts.tw hr pt*) „amik az eget alátámasztják”. Ez újból felveti a déli határvidék magaslati helyszíni eshetőségét. URK IV/20, 1662: 11-12. A szöveg teljes fordításáért lásd: Beylage, 2002: 143-148.

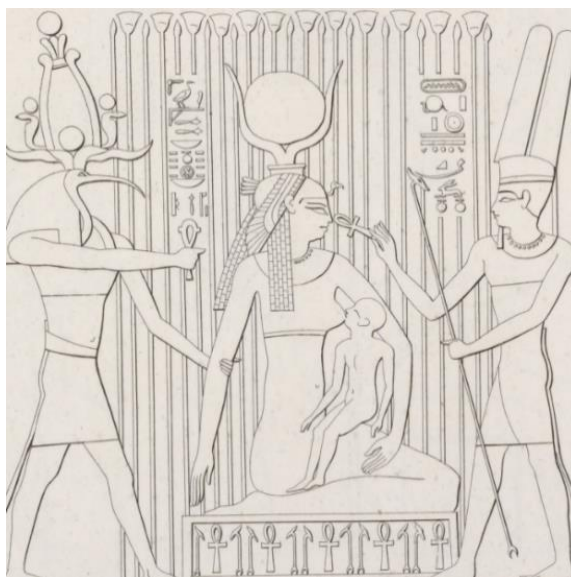
Széth természetének aspektusai közül a felsoroltakat I. Thotmesz *Tomboszi Sztéléjének* sorai is alátámasztják, ahol a fáraó a núbiai hódításainak leírásában megemlíti, hogy a legyőzött núbiaiak (*tr r.w.sn mi snm hy.t*) „szájából a vér vöröse úgy (folyt), mint Széth heves esői, amik a Nilus áradását okozták” (URK IV/1 84: 8-9)¹¹. A 20-21. dinasztia korából (Kr.e. 1190—944) származó *Amen(em)ope Onomasztikonjában* a viharos időjárási jelenségek nevei is szerepeltek, ahol az E21-es Széth hieroglifa több esetben is az N1-es égbolt hieroglifán ülve jelent meg (Gardiner 1947:4-5). A karnaki Amon templom egyik felirata a 19. dinasztia során uralkodó II. Széthi

III. Amenhotep után *Hórusz hűs vizének* az északi határvidékre vonatkozó egyedüli említése Taharka fáraó uralkodása alatt fordult elő (25. dinasztia, Kr.e. 690—664). Az *V. Kawa Sztélén* a birodalmi déli határ megjelölésére *Széth hűs vize* helyett azonban a *Reteh(u)-kabet* ($\overleftarrow{\Delta} \overline{\Delta} rth(w)-k3b.t$) megnevezést használták (Eide (et al.) 1994: 153). Ezen kifejezés bizonyos jelentései utalhatnak magaslati helyszínre vagy magasan folyó víztömegre, habár egyes jelentések vitathatók (Regen 2015: 226-228)¹².

Hórusz és Széth hűs vizeinek külső kozmosz peremvidéki elhelyezkedésének megértéséhez szükséges röviden áttekinteni, hogy a két istent mi kötötte Egyiptom északi és déli égboltjához, miért álltak kapcsolatban az ott elhelyezkedő égi vizekkel.

12 A *rth(w)* kifejezés jelentése lehet „megfélemlíteni; madarakat fogni; az óceán kezdete”, lásd: Wb II 459-460. A *k3b.t* jelentése lehet „örvénylés, meghajlítás; víztömeg kanyarulatai; hegygerinc; zenit; hegycsúcs; egy távoli tenger neve”, lásd: Wb V 9: 13-14 és 11: 10-12. *Rth(w)* – *k3b.t* említése már I. Thotmesz Tomboszi Sztéléjén is előfordult, mint Nubia legdélibb népeinek gyűjtőneve (a *reth(u)-kabetiek*) (URK IV/1 83: 7). Ahogyan majd látni fogjuk a kifejezés I. Széthi abüdoszi kenotáfiumában is megtalálható (4. ábra).

Az első asztronómiai ábrázolás - amely az északi és déli égboltot is egyaránt magában foglalta - a 18. dinasztia közepéről származó *Szenenmut* nyugati-thébai sírjában (TT 353) maradt fenn (Dorman 1991: 138-146). Az északi égbolt csillagképeiben a szigonyos Hórusz (*ꜥnw*) minden éjjel legyőzte a megköttözött Széthet a modern kori *Nagy Göncölszekér* csillagképünk (*msht.jw*) formájában (Priskin 2019). Ennek megfelelően a 18. dinasztiai királyi feliratokban - Széthhez hasonlóan - Hóruszt is égi istenként az „*Ég Ura*” jelzővel illették¹³. Hórusz örökös győzelme, továbbá *a soha le nem nyugvó sarkkörü csillagok* (*jhm.w sk*) jelenléte miatt az északi égbolt az egyiptomiak számára az öröklét, az *örökkévaló megújulás* Hórusz által oltalmazott helyének tekinthető (Zago 2021). Hórusz jelenléte a Földközi-tengerrel határos, kozmikus peremvidék égi mocsaraiban Ozirisz és Ízisz történetének talán arra a fejezetére is rávilágít, amikor Ízisz a gyermek Hóruszt *Khemmis* papirusznádas rengetegében Széth haragja elől rejtegetve a világra hozta és táplálta, hogy az később, felnőve apja halálát megbosszulhassa (Desroches-Noblecourt - Kuentz 1968: 110-111; Te Velde 1967: 32) (3. ábra).

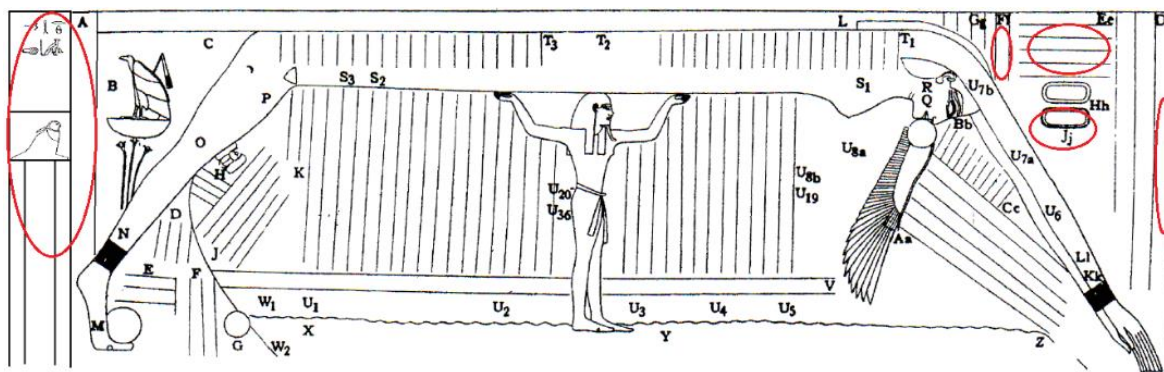
3. ábra: Ízisz-Hathor a mocsárban táplálja a fiatal Hóruszt, forrás: Rosellini (et al.) 1844 (Vol. 3): 338 (PL. 19) (Philai templom), <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47d9-4737-a3d9-e040-e00a18064a99> (jogtulajdonos: © digitalizált másolat a New York-i Nyilvános Könyvtárból), (letöltés dátuma 2023.04.01.).

A déli égbolton - ahol a legfőbb csillag a *Szíriusz* volt, amelynek évenkénti nyárközépi *heliakális* felkelése a Nílus áradásának kezdetét jelentette - Hórusz és Széth a *dekánok* (csillagcsoportok) formájában voltak jelen (Dorman 1991: 140-143). Széth nevéhez a 36 *dekánból* három köthető (*hntt hrt* (12.), *hry—jb wj3* (15.), *sšmw* (16.)), melyek a *Hajó* (*Wj3*) csillagképben jelentek meg (Lull 2018). Ez a csillagkép a napbárka éjszakai megfelelője lehetett, ami a *Tejútrendszeren*, azaz, az *égi Níluson* haladt az éjszaka óráiban¹⁴. Széth feladata a *Hajó* védelmezése volt az utazás során. Az isten emellett még a *Merkúr* (*Sbg*) bolygó alakjában is feltűnt a déli égbolton. Ebben a formájában feladata szintén a Nap védelmezése volt a napnyugta és napkelte órái alatt (Neugebauer - Parker 1969: 180-181). A *Szíriusz* felkelésének évenkénti periodikussága miatt a déli égbolt a *ciklikus megújulás* helyének tekinthető, ami főként a Nílus áradásában nyilvánult meg egész Egyiptom szerte éreztetve tápláló hatását. Mindebben Széth feladata a Nap védelmén

¹³ Lásd például III. Thotmesz *szed* fesztivál jelenetét és egyéb ábrázolásokat a *karnaki Ahmenu-komplexumban*: Lepsius III/5, 33d-e; Lepsius III/5, 33g-h; Lepsius III/5, 35e.

¹⁴ A többi dekán Hóruszhoz, Hórusz fiúkhöz, Íziszhez, Neftiszhez és Oziriszhez köthető. Dorman 1991: 140-143.

túl valószínűleg az eső generálása is lehetett. A birodalom távoli déli határvidéke mentén a kozmosz külső peremének égi vizeiből indíthatta el a Nílus áradását előidéző viharos esőket¹⁵.

4. ábra: Nut Könyve I. Széthi abüdoszi kenotáfiumában, forrás: Von Bomhard 2014, fig. 3, (publikáció a szerző írásos engedélyével).

A 19. dinasztia idején uralkodó I. Széthi fáraó (Kr.e. 1290—1279) *abüdoszi kenotáfiumában* fennmaradt *Nut Könyvének* legkorábbi változatában (4. ábra) a nyugat-keleti irányban ábrázolt Nut kozmosz istennő alakját a feje körüli külső, északnyugati (Dd §81) és északkeleti (Dd §82) részeken – vagyis a külső kozmosz peremvidékén – olyan szövegek vették körül (4. ábra), amik utalásokat tartalmaztak „az égi hűs vizekben” (𓂏𓂏𓂏𓂏 *kbh.w*) levő madárfészkekre (Ff §70) (Von Lieven 2007: 76). A szövegek szerint „az istenek égi hűs vizei, az a hely, ahonnan a madarak jönnek” (Dd §80), „ezek a madarak ... miután megérkeznek, hogy zöldet egyenek és táplálkoznak Egyiptom mocsaraiban, letelepednek a (belső) kozmosz fényében” (Ee §73—78) (Von Lieven 2007: 77-78). Mindez megerősíteni látszik azt az elképzelést, hogy az északi mocsaras peremvidék és ezzel együtt az *istenek égi hűs vizei* – akár a Delta nyugati, akár keleti oldalán – a regeneráció helyének tekinthetők, ahol a Nílus-deltába érkező költöző madarak lepihenhettek és felfrissülhettek az észak-déli irányú vándorútjuk során. Ekképpen az északnyugati régióban elhelyezkedő *Hórusz hűs vízének* is hasonló regenerációs képesség tulajdonítható (Zago 2021). *Nut Könyvének* egy későbbi verziója (PC1)¹⁶ a vándormadarak északi fészkelőterületeit egészen az égbolt délkeleti szélével kötötte össze (Dd §82), ami arra enged következtetni, hogy ezen fő égtájak között talán már az Újbirodalom alatt (Kr. e. 1539-1077) is hasonló kapcsolat állhatott fenn (Condon 1978: 28-29).

A korábban már említett *Reteh-kabet* (*rth—kb.t*) régió szintén szerepel a kenotáfiumi *Nut Könyvében* (A §2-4) (Von Lieven 2007: 49)¹⁷. Elhelyezkedését délen, Nut istennő testének hátsó felső szélén jelölték, messze túl a kozmosz délnyugati külső peremén (4. ábra). A felirat szerint *Reteh-kabetben* napfelkelte előtt Ré, a napisten egy sólyomformája kiemelkedve a *Nun* (óceán) vizéből az égbolt délnyugati részéről délkelet felé haladt. „Az égi fény mozgatta, hátulja még *Reteh-kabetben*” volt (A §2-4), ahol sötétség uralkodott, az eleje viszont már a délkeleti fényességbe lépett át, ahol felkelő Napként a horizont fölé emelkedett. Regen meglátása szerint a *Reteh-kabet* kifejezés a Nílus legdélebbi folyókanyarulataira utalhatott – még a külső kozmosz sötétjében –, ami tulajdonképpen a folyó vízének égi eredetét is sugallja (Regen 2015: 228-232).

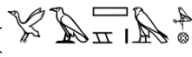
¹⁵ A Nagy Aton Himnusz szerint Hápi (= a Nílus árhulláma) az idegen országok számára az égből jött, míg Egyiptom számára az alvilágból, ami a kezdődő árhullám *Elephantiné* közeli felbukkanására utal. Van Der Plas 1986: 70-71.

¹⁶ *Carlsberg I Papirusz* a Kr.u. 2. századból származik. Forrás: *Carlsberg Alapítvány honlapja*: <https://www.carlsbergfondet.dk/en/Forskningsaktiviteter/Research-Projects/Other-Research-Projects/Kim-Ryholt-The-Papyrus-Carlsberg-Collection-and-Project> (Letöltés dátuma 2023.04.01.).

¹⁷ Lásd szintén K §31, Von Lieven 2007: 59.

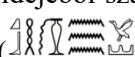
Nut Könyvében Reteh-kabet feltüntetése a legdélebbi peremvidékként vagy a külső kozmosz széleként a 18. dinasztiai királyi feliratokban előforduló *Föld szarvai* vagy *Széth hűs vize* helyettesítőjeként állhatott.

A Nílus áradása, a kebehu (kbh.w) madarak vándorlása és a négy égtáj viszonya

Az eddig elmondottak alapján, ahogyan az északi égi hűs vizeknek (kbh.w) is volt keleti és nyugati alkotórésze, úgy valószínűleg a déli peremvidék mentén elhelyezkedő égi hűs vizeknek is tulajdoníthattak hasonló részegységeket (Edel 1963: 105-113). Erre, *Nut Könyvének* kései változatán (PC1) túl az *Anastasi III Papirusz* is enged következtetni¹⁸, amely Merneptah fáraó (Kr.e. 1213-1203) uralkodása alatt készült és megemlíti a déli első katarakta vidékéről (3pd.w m kbh.w) a kelet-Deltában található *Hórusz tavához* (3 s Hr) repülő vándormadarakat (Allen: 2003: 15; Hoffmeier 2005: 107; Gardiner 1937: 22 (14-16))¹⁹. A papirusz alapján elmondható, hogy a Delta keleti felének mocsaras vizei is kötődhetnek Hóruszhoz, valamint az északkeleti és déli égtájak vizei között a madarak vándorlása egyértelmű kapcsolatot teremtett.

A 20. dinasztia során uralkodó (Kr.e. 1138—1131) VII. Ramszeszhez címzett himnusz²⁰ - amit valószínűleg a koronázási ünnepség során énekeltek - kiemelte, hogy miután a kebehu (3pd.w n3 nty m kbh.w) vándormadarak minden tavat, beleértve *Hórusz tavát* is, megtöltöttek Egyiptomban „*Napata felé fordították fejüket*”, hogy a messzi délre repüljenek (Condon 1978: 18). A vándormadarak repülése révén az uralkodó birodalmának kiterjedése összefüggésbe hozható az egyiptomi kozmosz peremét meghatározó négy (kardinális) égtáj elhelyezkedésével, amely hivatott volt kihangsúlyozni, hogy az új fáraó hatalma milyen messze ért el északról délre vagy nyugatról keletre (Galan 1999: 25). A koronázási ünnepség alkalmával az is előfordult, hogy négy madarat engedtek szabadon Egyiptom négy negyede, azaz a négy égtáj felé. A madarak repte által ugyanis jelképesen nyomatékosításra került, hogy az új uralkodó hatalomra lépése okán mekkora földterületet örökölt (Condon 1978: 39). Hasonló jelentést hordozhatott az uralkodási éveket megújító szed ünnepségek során a négy égtáj felé kilőtt négy nyílvevő is (Chapon 2018: 131).

III. Thotmesz fáraó esetében a fennmaradt négy nyílvevő kilövése jelenet például Hórusz és Széth istenek társaságában és támogatásuk által történt (5. ábra). A két isten, az „Ég Urainak”, jelenléte a szed fesztiválon arra utalhatott, hogy Hórusz, Alsó-Egyiptom uraként az északi, Széth pedig Felső-Egyiptom uraként a déli égtájat jelképezve hatalmukat a fáraó megerősítésére bocsátva működtek közre a nyilak kilövésében. A négy nyílvevőből következően mindkét isten egyforma befolyással bírhatott az északi, illetve a déli féltekén a nyugati, illetve a keleti negyedterületek felett is. Ahogyan az égi hűs vizek is kiterjedhettek az északnyugati, északkeleti, illetve délnyugati és délkeleti égtájak felé, karakterizálva a fáraó által uralt birodalom méreteit.

A Nílus áradásának dedikált himnusból - amely feltehetően a 18.—19. dinasztia idejéből származik (Van der Plas 1986: 187-190) - szintén kitűnik, hogy a kebehu régiók vándormadarai (kbh.w) jellemzően benépesítették az áradás által elöntött országreszeket. Az árvíz kezdete vonzotta őket dél felé, Egyiptomba (II. 1—2)²¹, majd az áradás végeztével visszatértek északon oda, ahonnan jöttek (X. 5—6) a

¹⁸ British Múzeum EA 10246.4 számú papirusz.

¹⁹ A kelet-deltai Hórusz tava *Szihór* néven a Bibliában is többször említésre került. Lásd: Allen: 2003: 15. Józsué Könyve 13:3 például Egyiptom keleti határaként sorolta fel *Szihórt*.

²⁰ P. Turin CG 54031 számú papirusz.

²¹ A himnusz számozott egységei Van der Plus 1986 alapján.

földközi-tengeri régióba, vagy még annál is északabbra (Edel 1963: 107). Mivel az árhullám terjedésének nem lehetett határt szabni a földön (VII. 9—10), a Nílus éves áradása idején a vándormadarak jelenléte a négy égtáj távoli pontjain, egészen az egyiptomi kozmosz peremvidékére nyúló vizekben minden bizonnyal a 18. dinasztiai fáraók hatalmának kiterjedését szimbolizálta. A szoros kapcsolat az árvíz és a fáraó személye között a *Nílus áradásának dedikált himnusz*ból is kitűnik, ahol az árvíz hullámain (*Hápit*) úgy üdvözölték, mint magát az uralkodót (VI. 3-4).

5. ábra: Hórusz és Széth III. Thotmesz társaságában a négy nyílvevő kilövésekor. Forrás: Lepsius 1849 – 1856 (III/5): PL. 36b; <http://edoc3.bibliothek.uni-halle.de/lepsiuss/> (jogtulajdonos: © Lepsius-Projekt, Sachsen-Anhalt, ULB Halle), (letöltés dátuma 2023.04.01.).

Bár már a Középbírodalomból (Kr. e. 1980-1760) is ismert²², különösen az Újbírodalom során vált meghatározóvá az uralkodó rituális azonosítása a Nílus árhullámának istenével, *Hápi*val. A 18. dinasztia alatt először III. Amenhotepet identifikálták *Hápi*val (Van der Plas 1986: 105-106, 154), majd utódját IV. Amenhotep / Ehnatont (Kr.e. 1353—1336) is több esetben említették *Hápi*ként (𓂏𓂏𓂏𓂏 p3 Hꜥpy) az *amarnai* sírokban (Van der Plas 1986: 106). Egyiptom uralkodója a napisten képviselőjeként vagy közbenjárójaként felelős volt a *kozmikus rend* (*mꜣꜥt*) fenntartásáért a földön. Ezt a feladatot a koronázás során ruházták rá, és magába foglalta a fáraó életet fenntartó erejét és döntő befolyását a Nílus árhulláma felett is (Van der Plas 1986: 110, Roberson 2012: 232-234, Regen 2015: 232).

A Nílus áradása mindig nyár végén, *Thot* isten hónapjában kezdődött. Következésképpen *Thotot* is gyakran azonosították az árvíz hullámaival, vagy nevezhették a déli Nílus forrása urának (Drioton 1933: 47, Boylan 1922: 168-170). Ennek megfelelően a ramesszida *Chester Beatty VIII Papyrus Thotot* aki „elhozza a Nílust onnan, ahol van” jelzővel illette²³. Az *abu szimbeli* Kis Templomban II. Ramszesz (Kr. e. 1279-1213), mint a *maat* (*mꜣꜥt*) fenntartója testesítette meg *Thotot* abban a királyi kötelességében, hogy az isten alakját felöltve visszahozta és irányította az árvíz hullámain délről Egyiptom felé az áradás során. Ezáltal a fáraó évente megújíthatta az uralkodáshoz kötődő királyi jogát, ahogyan az irányítása alatt álló ország földjeit is újrateremtette az árhullám által (XIV. 3—4) (Van der Plas 1986: 155-156, Desroches-Noblecourt – Kuentz 1968: 109-124). *Thotot* ezen túl még a „Két Úr” fiának is nevezték²⁴, Hóruszra és

²² Lásd például I. Szeszósztisz (Kr.e. 1920—1875) egyik trónszékén a *szema-tau*i (*smꜣ tꜣ.wy*) (*a két országrész egyesítése*) jelenetben a két *Hápi* alakját Hórusz és Széth vette át (Kairói Múzeum JE 31139); vagy III. Amenemhat (Kr.e. 1818—1773) dupla *Hápi* szobra (Kairói Múzeum JE 18221).

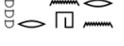
²³ British Múzeum EA 10688.3 számú papyrusz (recto 8.11), Gardiner 1935: 70, PL. 42-43.

²⁴ Jumilah V Papyrusz, 21.

Széthre utalva ezzel, mint Alsó- és Felső-Egyiptom uraira (Te Velde 1967: 44, Boylan 1922: 63-65). A továbbiakban látni fogjuk, hogy a fáraót magát is a „Két Úr” fiának titulálták, így ebben a minőségében szintén egyenlősíthető volt *Thottal*. A Nílus áradásának elhozatalát nemcsak az éppen uralkodó fáraónak tulajdoníthatták, hanem akár az előző uralkodónak is lehetett döntő befolyása az árvíz megfelelő és időben történő eljövételére. Így például III. Thotmesz egyik Louvre-ban levő *skarabeusza*²⁵ szerint a fáraó „... az égből van, mint a Hold (Thot). Hápi a szolgálatában áll (és) megnyitja forrását, hogy életet adjon Egyiptomnak” (Drioton 1933: 40).

Ahogyan a Nílus áradása kiterjedt Egyiptom földjeire, úgy az uralkodó életet adó hatalma is (Pecoil 1993: 110). Képletesen szólva, ameddig az árhullám elérte a földeket, a fáraó uralkodott. Mivel a vándormadarak megjelenése összefüggött az áradással és messze a lakott területektől telepedtek le, így azt az érzetet kelthették, hogy ahol fészket raktak az az ismert világ határán (belső kozmosz) és a külső kozmosz kezdetén volt. Ezzel a *kebehu* madarak jelenléte azt is feltételezte, hogy a fészkek alatti vizeket az égből származó *égi hűs vizek* táplálták (Calmettes 2017: 30-31).

Az egyiptomiak számára az árhullám több forrásból eredt. Először is az első katarakta régió földalatti barlangjaiból származtatták az árvizet Felső-Egyiptom déli határán, Széth földjén, amelyet *kebehunak* is neveztek. Ezen a helyen a déli Nílus folyását meglehetősen zajosnak tartották (Pecoil 1993: 97-98), mivel vize tomboló, kavargó és heves jelleggel bírt, ami a *széthi természet*hez hasonlítható (Van der Plas 1986: 127-128, 172-173). Az árvíz elérve Egyiptom északi területeit lecsillapodott. Országszerte több helyet és várost is azonosítottak az északi Nílus lehetséges kiömlőnyílásaiként, melyek közül a Nílus-delta déli csúcsán található *Khor-Aha-nál* (*Hr—ḥ3*) feltörő forrásról úgy tartották, hogy az északi Nílus egyik fő kiömlőnyílása. *Khor-Aha* már nagyon korai időktől kezdve az északi *Nun óceánból* származó *égi hűs vízre* alapuló kultuszközpontként működött Alsó-Egyiptomban, Hórusz földjén (Aja Sanchez 2012: 219, 229)²⁶. Az északi és déli Nílus árhullámaira épülő vallásos teológia úgy tartotta, hogy az árvíz útjai és forrásai egy komplex hidrológiai rendszert alkottak egész Egyiptom szerte (Collombert 2017-2018: 11).

A *Nílus áradásának dedikált himnusz* szerint az árhullám eredetét tekintve „az alvilágban van; az ég és a föld nyugszik támasztó pilléreire; (amint) birtokba veszi (Egyiptom) Két Földjét” (IV. 7—8)²⁷. Ez alapján feltételezhető, hogy a folyó árhullámának vize jelen lehetett az egyiptomi külső és belső kozmosz mindhárom rétegében: a mennyben, a földön és az alvilágban (IX. 1—2)²⁸. Így az áradó víz átszivároghatva a komplex hidrológiai rendszer útjain keresztül – amelynek csatornái az Egyiptomon kívüli idegen országokba szintén elértek²⁹ – utánpótlást kaphatott nemcsak a földi Nílusból, hanem az alvilág felőli vizekből vagy akár az egekből³⁰. Vagyis egyiptomi nézőpontból a távoli idegen országok ideológiailag mindenképpen a fáraó hatalma alá tartoztak a négy (*kardinális*) égtáj széléig eljutó – korábban bemutatott *kebehu* – vizek rendszerének megfelelően is. Ennek értelmében például a *Konstantinápolyi Obeliszen* III. Thotmesz birodalmának északi határát a (*ph.w.w r nhrn*) „Naharin országnál”³¹ húzódó távoli mocsaraknál” jelölte meg. Az ég, a föld és az alvilág rétegei közötti átjárhatóság miatt a Nílus árvize – mint

²⁵ E 3408 számú tárgy.

²⁶ Lásd: *Piramis Szövegek* 438-as mondása (§810c sor), Thiem 2000: 166. Kései *edfui* szövegek ugyancsak megerősítették, hogy Hórusz vizet nyert ki a *Nunból Khor-Aha-nál*. Boylan szerint - Plutarkhosz nyomán (Ízisz és Ozirisz 38) - Hórusz szülőhelye a mocsár volt a Nílus és az elárasztott föld gyermekeként, Boylan 1922:18.

²⁷ Van der Plas 1986: 59-61, 95-96. A Nílus és árhullámának eredetére többféle teológiai nézet létezett, lásd: Bonneau 1964: 143-145.

²⁸ Lásd a *Yale kozmosztérkép* vagy a *Weresnefer* szarkofág vízjeleit a különböző körkörös szférákban (1-2. ábra).

²⁹ Lásd a *Yale kozmosztérképen* az Egyiptomot az idegen országokkal összekötő vízcseppszerű képződményekben végződő vízér jeleket (1. ábra).

³⁰ Az égi Nílusra vonatkozó utalások megtalálhatók számos egyiptomi himnuszban, Assmann 1975. Az idegen országokban hulló esőre vonatkozó utalásokat lásd például: Allon 2007, Siddal 2010, Kuentz 1925: 238.

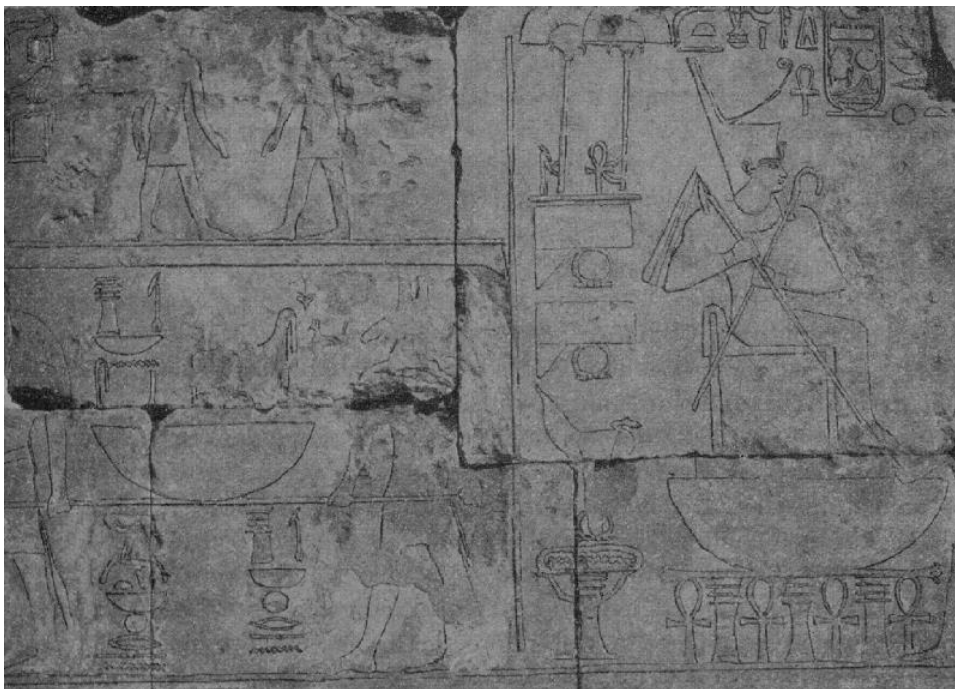
³¹ *Mitanni* országa Észak-Mezopotámiában a Tigris és az Eufrátesz folyók között.

a belső és külső kozmosz, valamint a négy (*kardinális*) égtáj körül keringő víztömeg – végül visszakerülhetett oda, ahonnan eredetileg az égbolt nagy vizeiből (*Nun óceánja*) származott (Bonneau 1964: 144). A *Nílus áradásának dedikált himnusz* is igazolta, hogy az árhullám legvégül a (Földközi-) tengerhez tért vissza (X. 3–4.), amelynek vizei átfedésben állhattak az *égi óceán vizeivel* valahol a külső kozmosz messzi sötétjében (Van der Plas 1986: 135-136).

Hórusz és Széth a 18. dinasztia királyi ideológiájában

A 18. dinasztia királyi ideológiájában Hóruszt és Széthet Alsó- és Felső-Egyiptom uraiként, azaz a „*Két Úrként*” hozták összefüggésbe a királyi születéssel, koronázással, uralkodói legitimációval, regnálassal, jubileumi *szed* fesztivállal és a fáraók fizikai tulajdonságaival kapcsolatban.

Legjobb tudásom szerint Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1479—1458) előttről a két isten és a fáraó kapcsolatára utaló szöveg vagy ábrázolás nem maradt fenn a 18. dinasztiából. Hatsepszut uralkodása alatt azonban arról számoltak be, hogy a fáraónő isteni születése során testét Hórusz és Széth vizeikkel tisztította meg (URK IV/1 232: 2). Ezzel a jogos utódlásba való beavatásként mintegy „*megkeresztelték*” az uralkodónőt. Születésekor Hatsepszut édesanyja az „*Aki látja Hóruszt és Széthet*” címet viselte, amely a Korai Dinasztikus Kor (Kr.e. 2900-2545) és az Óbirodalom (Kr.e. 2543—2120) alatt használatos ősi királynői cím megújítása volt (Shanley 2015: 16). Koronázásakor a fáraónő fejére Alsó- és Felső-Egyiptom koronáját szintén a „*Két Úr*” tette (Cwiek 2008: 45). Hatsepszut *karnaki obeliszkjének* felirata szerint pedig számára „*a Két Úr egyesítette a részeit, hogy Ízisz fiaként uralkodhasson ezen a földön (Hórusz), és ereje olyan legyen, mint Nut fiáé (Széth)*” (URK IV/2 366: 3-5). A fáraónő jogos uralkodói legitimációját ilyen módon kapta meg a két istentől.

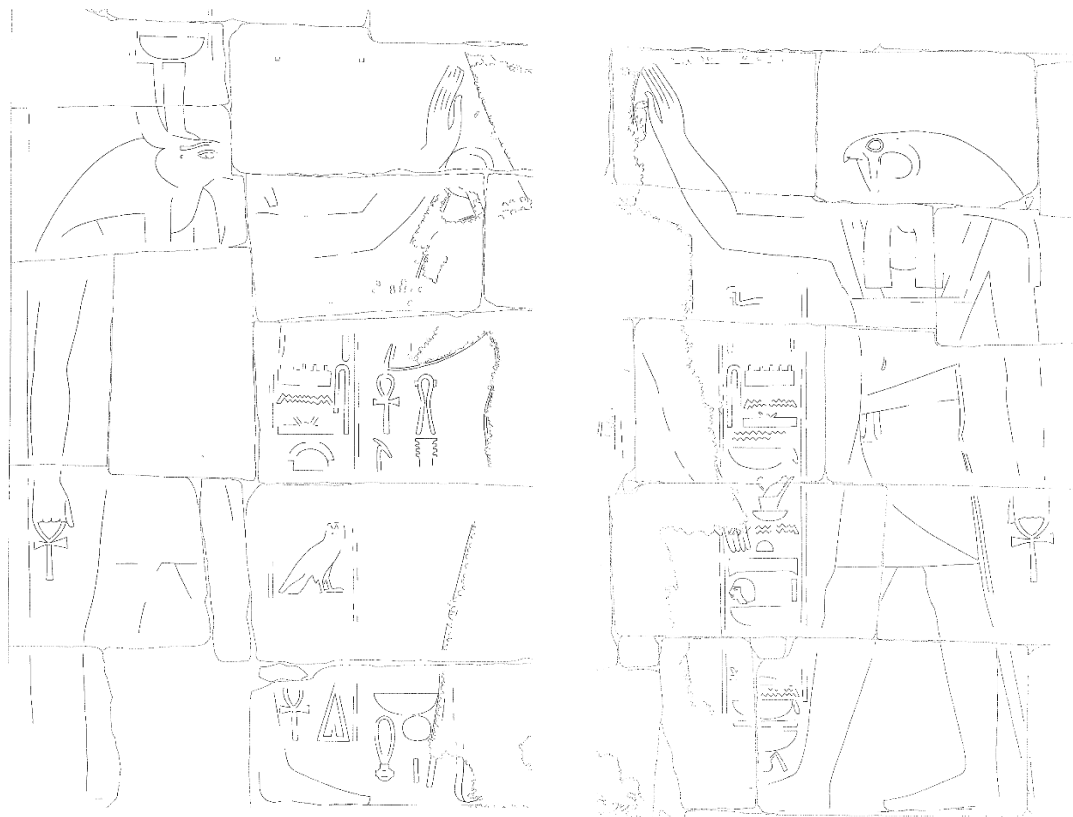
6. ábra: Hórusz és Széth a királyi trónt hordozza, amit a koronázás során III. Thotmesz elfoglalt.

Forrás: Von Bissing – Kees 1922: 116; <http://publikationen.badw.de/en/003837267>

(jogtulajdonos: © BADW), (letöltés dátuma 2023.04.01.).

III. Thotmeszt egy, az *Ahmenu-komplexumban* fennmaradt ábrázoláson szintén Hórusz és Széth istenek ültették Egyiptom trónjára (6. ábra), amely Hatsepszuthoz hasonlóan az uralkodói jog igazolását erősíthette

erősödő tiszteletére utal a Ramesszida Kor alatt. A jelenetben a fáraó uralkodói mivoltának elfogadhatóságát illetően ismételt megerősítést kapott a *Két Úrtól*, és ennek köszönhetően még további sok-sok évet nagyszerű hatalma fenntartásához.

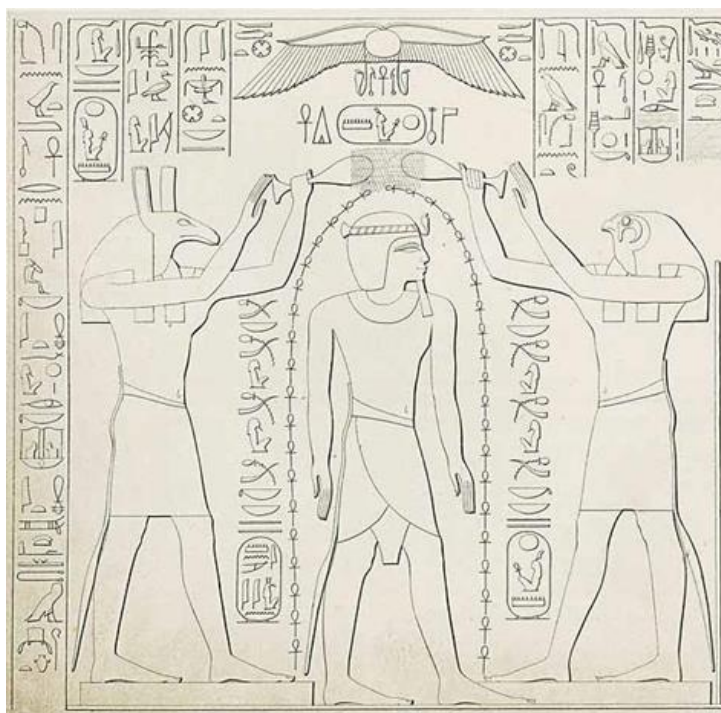

7. ábra: Hórusz és Széth megkoronázza IV. Amenhotep / Ehnaton a *szolebi* templomban. Forrás: Schiff-Giorgini 1998: Pl. 6-7; (jogtulajdonos: © a kötet szerzője, kiadó IFAO).

Az uralkodók Hórusz és Széth általi rituális megtisztítása (*purifikációja*) nem korlátozódott csupán a születésre, hanem közvetlenül a koronázási szertartás előtt is bekövetkezhetett. Viszont csak néhány ilyen jelenet maradt fenn és kizárólag a 19. és 20. dinasztiából - I. Széthi és III. Ramszesz (Kr. e. 1187—1157) uralkodási idejéből (8. ábra) - mivel a legtöbb koronázás előtti *purifikációt* Hórusz és Thot istenek végezték (Gardiner 1950: 4-5). A 18. dinasztia alatt ellenben egyértelmű eltérés tapasztalható, amikor a koronázás előtti *purifikációt* kizárólag Hórusz és Thot végezte. A koronázás pedig gyakorta történt Hórusz és Széth közreműködése által, valószínűleg az Óbirodalomból eredő ideológiai átvétel eredményeként (Jequier 1940: 39)³⁵.

Véleményem szerint a Hórusz és Thot általi koronázás előtti rituális tisztításnak az eredete oda vezethető vissza, hogy mindkét istent a Nílus árhullámaival azonosították. Thot a déli Nílus (Desroches-Noblecourt – Kuentz 1968: 113, 219), míg Hórusz az északi Nílus áradásának ura (Pecoil 1993: 105). Ezzel a nézettel eltérnék Gardinerétől, aki azt feltételezte, hogy Thot jelenléte a koronázás előtti *purifikációs* jelenetben a nyugati égtájra utalt, mivel Thot Egyiptom nyugati negyedének istene volt. Ennek megfelelően Hórusz az északi égtájat megtestesítő isten volt. A két isten együttes jelenléte pedig az uralkodó birodalmának kiterjesztését lett volna hivatott reprezentálni a *purifikáció* során (Gardiner 1950: 9).

³⁵ II. Pepit (Kr.e. 2216—2153) is már Hórusz és Széth koronázta meg egy *Szakkarából* származó jeleneten.

8. ábra: I. Széthi fáraót Hórusz és Széth *hűs vizeikkel* megtisztítják. Forrás: Lepsius 1849 – 1856 (III/6): PL. 124d; <http://edoc3.bibliothek.uni-halle.de/lepsiuss/> (jogtulajdonos: © Lepsius-Projekt, Sachsen-Anhalt, ULB Halle), (letöltés dátuma 2023.04.01.).

Azonban, mint korábban említésre került, *Hórusz és Széth hűs vizei* nemcsak a birodalom északi és déli határait jellemezheték, hanem akár a nyugati és keleti égtájak felé is kiterjedhettek, amit jól karakterizált a *kebehu* madarak repülése. Ezért Hórusz és Széth jelenléte a 18. dinasztiai koronázási szertartásokon – vagy akár a 19. – 20. dinasztiai *purifikációs* jelentekben – minden bizonnyal sokkal határozottabb utalást hordozhatott a királyi hivatalba történő legitim beavatásra, Alsó- és Felső-Egyiptom *uraihoz* tartozó hatalom és földterületek öröklésére vagy jogos átvételére, valamint ennek az isteni hatalomnak a fáraó személyében történő manifesztálására, mint a Hórusz és Thot által végzett tisztítás, mely inkább a *Nun óceánból* eredő árhullám megújító erejét lehetett hivatva kihangsúlyozni. A koronázás során Hórusz és Széth, mint az *Ég Urai*, Egyiptom határain túlnyúló, az égbolt két átellenes végének külső pereme mentén fekvő *égi hűs vizeikig* terjedő kozmikus fennhatóságukat is *test szerinti fiukra*, a fáraóra ruházták át. Így a 18. dinasztiai fáraók nemcsak Egyiptom szerte, hanem talán még azon túlmenően is, az égtájakon túlnyúló külső kozmosz pereméig érvényesíthették legitim uralmukat, vagyis minden földek az égbolt kerületéig a fennhatóságuk alá tartoztak. A királyi ideológia ilyen irányú szándékos változtatása bizonyára Egyiptom nemzetközi nagyhatalommá válásával lehetett kapcsolatban, ami a 18. dinasztiai tekintélyes hódításoknak köszönhetően alakult ki.

Záró gondolatok

Jelen tanulmányban először is *Hórusz és Széth hűs vizének* elhelyezkedése került elemzésre. Leginkább a 18. dinasztiai királyi feliratok és különböző későbbi források tükrében elmondható, hogy a két isten *hűs vizei* az égbolt átellenes oldalán helyezkedtek el az Egyiptomi Birodalom legészakibb és legdélibb külső széle mentén. Elhelyezkedésükkel kapcsolatban feltételezhető, hogy rendelkezettek nyugati és keleti oldalrészekkel, amelyek belevegyültek a birodalom kiterjedését jellemző négy égtájba egészen a *kardinális* pontokig.

Majd részletezésre került, hogy a 18. dinasztiai királyi ideológia szerint egész Egyiptom egysége, jóléte és világalma függött a *Két Úr égi hűs vizeitől*. Először is, mert a fáraót születésétől fogva a két isten közös manifesztációjának vagy reinkarnációjának tartották. Ezért örökségeként megkapta a *Két Úr* minden hatalmát, földjét és fizikai tulajdonságait a koronázás során. A fáraó az így megszerzett fennhatóságát *atyái égi hűs vizei* között gyakorolhatta. *Vizeik* által Hórusz és Széth az *Ég Uraiként* minden bizonnyal részt vehetettek a Nílus éves áradásának létrejöttében, amely feladatkört szintén részben átruházták földi örököseikre, Egyiptom uralkodóira, akiknek kötelessége volt gondoskodni a *kozmosz rendről* és a Nílus áradásának elősegítésével ciklusonként újjáteremteni az országot. Ilyen módon Egyiptom évente rekreatív megtisztuláson esett át, amely biztosította a túlélését a következő áradásig. Teológiailag az árhullám hatása Egyiptom komplex hidrológiai rendszerén keresztül a távoli idegen országokra is kiterjedhetett. Így a fáraók törvényesen uralkodhattak minden föld felett, amelyek kapcsolatba kerültek az *atyáiktól* származó vízzel akár az égi, földi vagy alvilági szférákon át.

Azáltal, hogy a két isten *hűs vizeinél* jelölték ki határaikat, a 18. dinasztia legnagyobb uralkodói – III. Thotmesz és III. Amenhotep – hatékonyan bizonyították jogos birtokigényüket minden földterület felett a külső kozmosz pereméig, vagyis egészen az ismert világ határain túlig.

Felhasznált irodalom

- Aja Sanchez, Jose R. 2012: *Qebah, Qebehet* and “cool water” in Piye’s Victory Stela. CdE 87/174, 218-232.
- Allen, James P. 2003: Praise of Pi-Ramessu (Papyrus Anastasi III). In: Hallo, William W (szerk.) COS III, Egyptian Archival Documents from the Biblical World 3.3, 15.
- Allon, Niv 2007: Seth is Baal – Evidence from the Egyptian Script. Egypt and the Levant 17, 15-22.
- Assmann, Jan 1975: Ägyptische Hymnen und Gebete: Eingeleitet, Übersetzt und Erläutert, Bibliothek der alten Welt. Zurich: Artemis Verlag.
- Beylage, Peter 2002: Aufbau der königlichen Stelentexte vom Beginn der 18. Dynastie bis zur Amarnazeit, Teil 1, Transkription und Übersetzung der Texte, Ägypten und Altes Testament Band 54. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bonneau, Danielle 1964: La Crue du Nil Divinité Égyptienne à travers mille ans d’histoire (332 av. – 641 ap. J.-C.). Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Botti, Giuseppe 1955: A Fragment of the Story of a Military Expedition of Tuthmosis III to Syria (P. Turin 1940-1941). JEA 41, 64-71.
- Boylan, Patrick 1922: Thoth, the Hermes of Egypt, A Study of Some Aspects of Theological Thought in Ancient Egypt. Humphrey: Oxford University Press.
- Calmettes, Marie-Astrid 2017: La représentation cosmologique du sarcophage d’Ourechnefer. ENiM 10, 25-50.
- Carlsberg Foundation 2017: The Papyrus Carlsberg Collection and Project, <https://www.carlsbergfondet.dk/en/Forskningsaktiviteter/Research-Projects/Other-Research-Projects/Kim-Ryholt-The-Papyrus-Carlsberg-Collection-and-Project> (Letöltés dátuma 2023.04.01.).
- Chapon, Linda 2018: Some Reliefs Representing the King in the Heb Sed Robe Discovered in the Henket-Ankh. Etudes et Travaux 31, 123-143.
- Clere, Jacques J. 1958: Fragments d’une nouvelle représentation égyptienne du monde. MDAIK 16, 30-46.
- Collombert, Phillipe 2017-2018: Les Origines Mythiques de la Crue du Nil. Égypte Afrique & Orient 88, 3-17.
- Condon, Virginia 1978: Seven Royal Hymns of the Ramesside Period, Papyrus Turin CG 54031, Münchner Ägyptologische Studien, Heft 37. München & Berlin: Deutscher Kunstverlag.
- Cwiek, Andrzej 2008: Fate of Seth in the Temple of Hatshepsut at Deir el-Bahari. Etudes et Travaux 22, 38-60.
- Desroches-Noblecourt, Christiane - Kuentz, Charles M. 1968: Le petit temple d’Abou Simbel “Nofretari pour qui se lève le Dieu-Soleil”, Mémoires, Tome I-II. Le Caire: CDEAE.
- De Wit, Constant 1958: Les Inscriptions du Temple d’Opet, A Karnak. Bruxelles: Édition de la Fondation Égyptologique Reine Elisabeth.
- Dorman, Peter F. 1991: The Tombs of Senenmut, The Architecture and Decoration of Tombs 71 and 353. New York: Metropolitan Museum of Art.
- Drioton, Étienne 1933: Le Roi Defunt, Thot et la Crue du Nil, Egyptian Religion I/2, 39-51.

Regen, Isabelle 2015: Le faucon, *rth – q3b.t* et le lever du soleil, Trois extraits inédits du Livre de Nout dans l'Assassif (TT 34, TT 33, TT 279). CENiM 13, 217-246.

Roberson, Joshua A. 2012: The Ancient Egyptian Books of the Earth, Wilbour Studies in Egypt and Ancient Western Asia, Vol 1. Atlanta: Lockwood Press.

Sethe, Kurt 1906-1957: Urkunden der 18. Dynastie, Historisch-biographische Urkunden, Abteilung IV, Heft 1-20. Leipzig: J. C. Hinrich'sche Buchhandlung [= URK IV/1 - IV/20].

Siddal, Luis R. 2010: The Amarna Letters from Tyre as a Source for Understanding Atenism and Imperial Administration. JAEI Vol. 2/1, 24-35.

Shanley, Andrea J. 2015: God of Confusion?: An Examination of the Egyptian God Seth in New Kingdom Expressions of Royal Ideology, PhD dissertation submitted to the Faculty of the James T. Laney School of Graduate Studies of Emory University. <https://etd.library.emory.edu/concern/etds/br86b378r?locale=en> (Letöltés dátuma 2023.04.01.).

Te Velde, Herman 1967: Seth, God of Confusion, A Study of His Role in Egyptian Mythology and Religion. Leiden: Brill.

Thiem, Andrea C. 2000: Speos von Gebel es-Silsileh, Agypten und Altes Testament 47. Wiesbaden: Harrassowitz.

Van Der Plas, Dirk 1986: L'Hymne a la Crue du Nil, Egyptologische Uitgaven IV, Vol I-II. Leiden: Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten.

Von Lieven, Alexandra 2007: The Carlsberg Papyri 8: Grundriss des Laufes der Sterne, Das Sogenannte Nutbuch, CNI Publications 31. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Zago, Silvia 2021: A Cosmography of the Unknown, The *qbhw (ntrw)* Region of the Outer Sky in the Book of Nut. BIFAO 121, 511-529.

Képek forrása (minden letöltés dátuma 2023.04.01.)

1. kép: <https://echoesofegypt.peabody.yale.edu/overview/map-cosmos>
2. kép: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/549534>
3. kép: Rosellini, Ippolito (szerk.) 1844: I Monumenti dell' Egitto e della Nubia, Monumenti del Culto (Vol. 3). Pisa: Presso Niccolo Capurro. <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47d9-4737-a3d9-e040-e00a18064a99>
4. kép: Von Bomhard, Anne S. 2014: Le début du Livre de Nout, ENiM 7, 79-123.
5. kép: Lepsius, Carl R. 1849 – 1856: Denkmaler aus Aegypten und Aethiopien, Tafelwerke, Abteilung III, Band V, Blatt I-XC – Band VI, Blatt XCI-CLXXII. Berlin: Nicolaische Buchhandlung. <http://edoc3.bibliothek.uni-halle.de/lepsiuss/>
6. kép: Von Bissing, Friedrich W. - Kees, Hermann 1922: Untersuchungen zu den Reliefs aus dem Re-Heiligtum des Rathures, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 32, Teil I. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
7. kép: Schiff-Giorgini, Michaela 1998: Soleb V: Le temple bas-reliefs et inscriptions, Le Caire: IFAO.

8. kép: Lepsius, Carl R. 1849 – 1856: Denkmaler aus Aegypten und Aethiopien, Tafelwerke, Abteilung III, Band V, Blatt I-XC – Band VI, Blatt XCI-CLXXII. Berlin: Nicolaische Buchhandlung. <http://edoc3.bibliothek.uni-halle.de/lepsiuss/>